

Ornamenten in de architectuur.

Door: Eva Aberle

Student nr.: 0828498

Docent: Dr. J.C.T. Voorthuis

Vak code: 7x700

Datum: 26-11-2013

Inleiding

Dit essay is geschreven naar aanleiding van het vak 'Philosophy and architecture' aan de Technische Universiteit van Eindhoven, gegeven door dr J.C.T Voorthuis en student assistent A.P. Osinga.

Het doel van dit essay is om te kijken in hoeverre het nog geoorloofd is om in de huidige architectuur ornamenten te gebruiken.

Het huidige straatbeeld is in de afgelopen honderd tot tweehonderd jaar namelijk sterk veranderd. Tierlantijntjes, standbeeldjes en andere poespas zijn verdwenen uit het huidige gevelbeeld. Terwijl dit vroeger juist gebruikt werd om rijkdom en weelde tentoon te stellen. Dat deze ornamenten zijn verdwenen komt door opvattingen van verschillende architecten over het gebruik hiervan. Een van deze architecten is Adolph Loos.

In 1908 hield Adolph Loos een inmiddels beroemde maar ook beruchte lezing 'Ornament und Verbrechen'¹⁾. In een tijd waarbij er nog terug gegrepen werd naar vroegere architectuur met allerlei versieringen en tierlantijntjes was hij een van de eerste, al dan niet de eerste die hier tegen in ging. Deze opvattingen, over het onnodig gebruik van ornamenten in de architectuur, worden momenteel nog steeds veel toegepast.

Daarentegen verscheen er in 2004 het tijdschrift OASE 65 Ornament. Decorative traditions in Architecture²⁾. In deze editie van OASE Journal for Architecture wordt er juist vanuit gegaan dat in de huidige architectuur wel weer, en ook steeds meer, gebruik wordt gemaakt van ornamenten.²⁾

Door deze twee artikelen, 'Ornament und verbrechen en OASE 65, met elkaar te vergelijken, hoop ik een eigen mening te krijgen over het gebruik van ornamenten in de moderne architectuur.

¹⁾ 'Ornament and Crime Adolph Loos, 1908 gepubliceerd in Ornament and Crime, Selected Essays. 1998. Ariadne Press.

²⁾ 'Oase 65 Ornament. Decorative traditions in Architecture' Christoph Grafe, Mark Pimlott Mechthild Stuhlmacher, 2004. NAI Publishers

Wat zijn ornamenten

“Het eerste ornament dat geboren werd, het kruis, was van erotische afkomst. De eerste vorm van kunst, de eerste handeling die kunstenaar, om zichzelf te ontladen van zijn overschot aan energie, smeerde hij op de muur. Een horizontale streep: de vatbare vrouw. Een verticale streep: de man die haar penetreert.” ³⁾

³⁾ Ornament and Crime

Om een duidelijk beeld te kunnen scheppen over de voors en tegens het gebruik van ornamenten moeten we eerst een duidelijk beeld hebben over wat een ornament precies is.

Het woord ornament komt van het Latijnse woord ‘ornare’ wat vertaald kan worden naar eren of versieren. Dit is slechts een vluchtige vertaling en schept geen duidelijk beeld over waar het in dit essay nou eigenlijk over gaat, ornamenten in de architectuur. Een ornament kan ook omschreven worden als een betoging van schoonheid. Het maakt schoonheid zichtbaar.

“Ornament dient kracht met kracht. Het is niet een bijzaak als is decoratie. Het is niet alleen toegepast, maar wordt een met het object dat het helpt creëren.” ⁴⁾

⁴⁾ Alan Powers, Importance of Ornament. Gepubliceerd in The Spectator, oktober 2005

Deze quote van Alan Powers is al iets meer gespecificeerd, het gaat niet alleen om het ornament als decoratie maar heeft vaak ook een extra functie.

Om deze extra functie te kunnen bepalen, wat zeer belangrijk is in de context van de architectuur, zijn er twee categorieën van ornamenten.

1. Het constructieve ornament
2. Het decoratieve ornament

Het is belangrijk om dit onderscheid te maken aangezien onder andere Adolph Loos hier ook een duidelijk onderscheid in maakt en aan de hand daarvan zijn standpunt over het gebruik van ornamenten bepaald.

Het constructieve ornament

De oorsprong van het ornament ligt volgens Gottfried Semper in het naaiwerk. Door de noodzaak van het aan elkaar moeten naaien van stoffen of weefsels om hier iets functioneels te kunnen maken, geeft meteen de mogelijkheid om dit op een bijzondere manier te doen. Door het gebruik van speciale steken, of knopen kan een lelijke naad weggewerkt worden.⁵⁾

Deze toepassing van ornamenten werd in de architectuur toegepast tijdens de gotiek. Hier werden noodzakelijke constructies, zoals kolommen, rollagen en dergelijk rijkelijk versierd met guirlandes, festoenen (een versiering met fruit, bladeren of andere natuurlijke elementen) en bladslingerwerk.

⁵⁾ Über Baustile, Gottfried Semper, 1869.

Fig 1

Fig 1
Ondersteuning
van een balkon in
Praag.

Een mooi voorbeeld van een gebouw dat rijkelijk is versierd met alleen maar constructie ornamenten is de Sagrada Familia van Antoni Gaudi. Ook al behoort dit werk niet tot de gotische architectuur, toch is de invloed van deze stijl duidelijk terug te zien in het ontwerp. In dit gebouw heeft elke ornament dat te zien is een constructieve functie. Door het speciale ontwerp van Gaudi, die ontstaan is door een model op zijn kop te maken, ontstaat er een constructief en rijkelijk versierd monument.

Fig 2

Fig 2 Sagrada
familia. Antoni
Gaudi.

Het decoratieve ornament

In de ontwikkeling van de architectuur kreeg het ornament een steeds mindere constructieve, en een steeds meer decoratieve functie. Het ornament werd gebruikt als statussymbool en te pas en te onpas gebruikt om rijkdom en weelde tentoon te stellen. Dit is voornamelijk terug te zien in de renaissance. Deze kunststroming, die zich later ook manifesteerde in de architectuur, staat bekend om het overdadig gebruik van tierlantijntjes, beeldjes en andere soorten ornamenten.

Na deze periode van goede welvaart en overdaad, ging het minder in de economie, de gouden tijden waren voorbij, en dit is dan ook terug te zien in de architectuur. De gebouwen werden simpeler en eentoniger. Ornamenten werden nog wel toegepast, maar in steeds meer versimpelde versies.

Tijdens het functionalisme, 1920, werd het ornament als decoratie steeds meer als nodeloze overdaad beschouwd. Mede door de ontwikkeling van machinaal maakbare elementen werden de handgemaakte ornamenten niet meer van deze tijd beschouwd.

Louis Sullivan beschrijft in zijn boek 'A System of Architectural Ornament' verschillende soorten ornamenten en hun ontwikkeling.

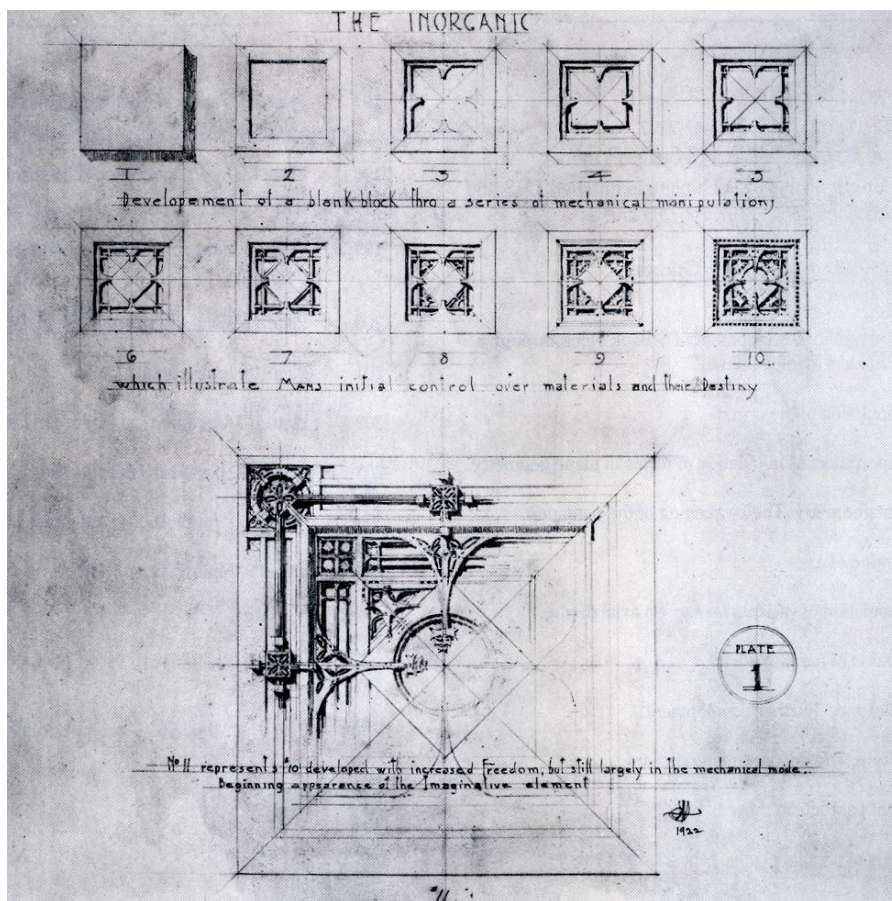

Fig 3 Tekening 1, uit A System of Architectural Ornament. Louis Sullivan, 1922, 1923.

De ontwikkeling van een leeg blok door middel van een reeks mechanische handelingen.

Fig 3

Tegen ornamenten

Toen Adolph Loos in 1896 terug kwam in Wenen na zijn verblijf in Amerika, begon hij zich af te zetten tegen de heersende opvattingen over het gebruik van ornamenten door zijn tijdsgenoten en dan in het bijzonder tegen de Jugendstil en Art Nouveau. Zij gebruikten ornamenten om een romantisch en herkenbaar beeld te scheppen, terwijl hij dit soort gebruik juist een greep naar het verleden en alles behalve vernieuwend vond.

De opvattingen en ideeën over ornamenten had hij opgedaan tijdens zijn reis in Amerika, bij een ander zeer bekende architect, Louis Sullivan. Ondanks dat Sullivan er toch bekend om staat om ornamenten te gebruiken in zijn architectuur vond hij dat het een niet zuiver product was, en er een goede architect of ontwerper ook zonder ornamenten een mooi gebouw moest kunnen maken.

‘Ik moet zeggen dat het sterk zou zijn voor ons esthetisch goed als we volledig zouden afzien van het gebruik van ornament voor een periode van jaren, zodat onze gedachten zich scherp zou kunnen concentreren op de productie van goed gevormde en zuivere gebouwen’⁴⁾

4) Ornament in Architecture, Louis Sullivan.

Adolph Loos vergeleek het ornamenten met tatoeages op het lichaam van een Papoea. Deze tatoeages hebben een betekenis van macht, wijsheid of een ander goed deugt. Tegenwoordig hebben alleen nog maar criminele of ontaarde personen nog tatoeages. Tatoeages hebben dus een mindere betekenis gekregen. Ze zijn slechts decoratief geworden, en hebben dus ook geen functie meer. Dit geldt volgens Adolph Loos ook voor het gebruik van ornamenten. Volgens hem is “de culturele evolutie synoniem aan het verwijderen van het ornament uit gebruiksvoorwerpen van alledag.”⁵⁾

5) ‘Ornament and Crime’

Een andere reden van Adolph Loos om het ornament uit het straatbeeld te laten verdwijnen is omdat het volgens hem een verspilling van geld en arbeid is.

“Ornament is een misdaad tegen de openbare economie die menselijke krachtsinspanningen, geld en materiaal vernietigt.”⁶⁾

6) ‘Ornament and Crime’

Hij maakt hiermee de vergelijking tussen twee burenen. Allebei hebben ze hetzelfde inkomen, maar de een leeft in de 19de eeuw en de andere in de 20ste eeuw. De man uit de 20ste eeuw zal alleen maar rijker en rijker worden, en de man uit de 19de eeuw alleen maar armer. De man uit de 19de eeuw heeft namelijk een veel duurdere levensstijl dan die van de 20ste eeuw.

7) ‘Ornament and Crime’

“Maar de schade die de makers van het ornament is aangedaan is nog veel groter. Sinds het ornament geen natuurlijk product meer is van onze cultuur, maar een symptoom van achteruitgang, de ambachtsman die het ornament maakt is niet eerlijk beloond voor zijn arbeid.”⁷⁾

In een tijd waarbij er steeds meer nieuwe technieken kwamen om dingen mee te produceren vond Adolph Loos het onlogisch om een arbeider hetzelfde werk te laten doen waar hij 20 uur mee bezig is terwijl een machine er misschien maar 8 uur over doet en de arbeider er hetzelfde voor betaald krijgt.

Het Goldmann & Salatsch-gebouw aan de Michaelerplatz in Wenen is een van de gebouwen van Adolph Loos dat hij volgens zijn eigen principes heeft uitgevoerd. Het zes verdiepingen tellende appartementencomplex boven een winkel, was met zijn onopgesmukte gevel een schop tegen de schenen van zijn avantgardistisch collega's. Het gebouw werd weinig gerespecteerd en deed veel stof opwaaien.

Fig 4

Fig 4. Goldmann & Salatsch gebouw in Wenen. Gezien vanaf het Michaelsplatz. Er is een duidelijk contrast tussen het Goldman & Salatsch gebouw en de omliggende gebouwen

Ondanks dat Adolph Loos een fel tegenstander was van het gebruik van ornament in de architectuur maakte hij ook uitzonderingen.

‘De creatie van nieuw ornament is misschien onmogelijk en zelfs een schandalige daad, maar kan ook het gevolg zijn van een liefdevolle arbeid, tot stand gekomen in wat voor degenen die het ornament vervaardigen heilige uren zijn.’⁸⁾

⁸⁾ Ornament and Crime

Loos staat ornamenten toe als het product is van een oudere cultuur, zoals perzische tapijten, slowaaks kantwerk en handvaardig heden van oude dametjes, en als het de medemens genot schenkt.

Voor ornamenten

“Een gebouw zonder ornamenten is als een hemel zonder sterren” ⁹⁾

⁹⁾ George
Santayana

Desondanks de overtuiging van Adolph Loos dat ornamenten ‘verboden’ zouden moeten worden, is het ornament nooit echt verdwenen. Decoraties, patronen en ornamenten zijn altijd aanwezig geweest in onze huizen. Het geeft ons een zekere geborgenheid en herkenbaarheid.

Tegenwoordig zie je het ornament, of een variatie van het ornament steeds meer terug komen in de huidige architectuur.

“De neiging tot ornament of decoratie genereert de behoefte aan zowel visueel als sensueel plezier en aan fantasie. Is zulke genoegens altijd zijn aangetroffen in objecten, interieurs, gebouwen en steden, waarom zouden ze nu dan niet mogen bestaan?” ¹⁰⁾

¹⁰⁾ Mark Pimlott.
Ornament en
beeldproductie.
OASE 65

Een gebouw zegt iets over de opvattingen en ideeën van de heersende tijd en functie. Wanneer je alleen al naar kijkt naar welk monument uit de oudheid, dan is te zien dat de bouwstijl een representatie van de tijd en functie is. Het ornament helpt hierbij om dit tot uitdrukking te brengen.

De architectuur identificeert zich steeds vaker met de kunst en mode, en moet mede hierdoor zich onderwerpen aan de stromingen en processen die zij ook hebben.

Hierdoor zie je ook steeds vaker dat architecten en kunstenaars samen werken en op verschillende manieren het ornament terug brengen in de architectuur. Foto's van kunstenaars worden gebruikt om een gevel te verfraaien. Kunstenaars worden ingehuurd om een interieur te ontwerpen, enzovoorts. Door deze samenwerking tussen kunstenaars en architecten is ook de terugkomst van het ornament in de architectuur als kunstobject steeds vaker te zien.

De ontwikkeling van decoratieve ornamenten die aangebracht worden op de oppervlakken van architectuur staat centraal in het werk van Herzog & de Meuron. Door de gevels van binnen functioneel compleet gebouw rijkelijk te voorzien van ornamenten wordt de discussie van ornament als decoratie weer aangewakkerd. Een voorbeeld hiervan is het Ricola verpakking en distributie kantoor in Mullhouse.

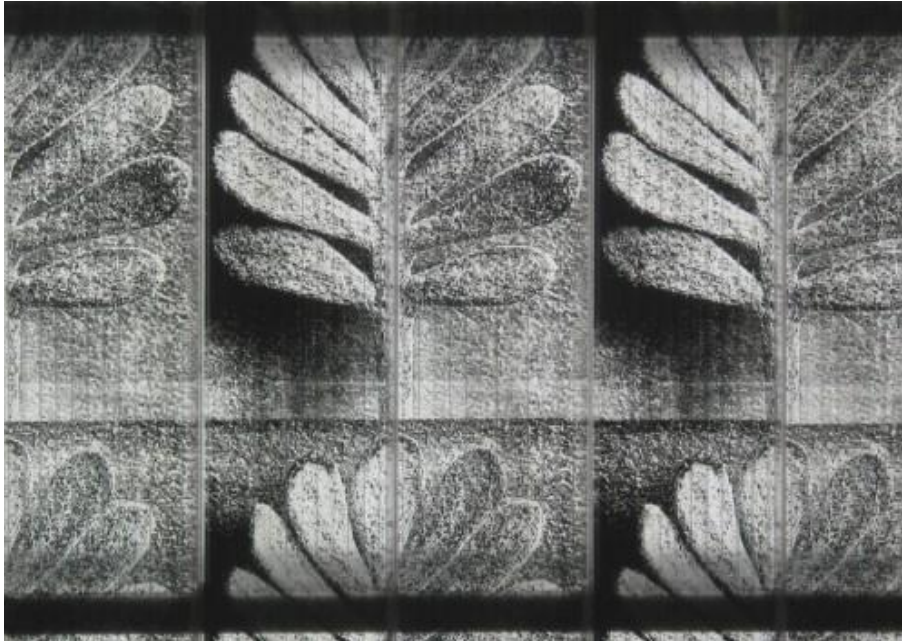

Fig 5

Fig 5. Ricola's verpakking en distributie kantoor in Mullhouse. De decoratie lijkt het beeld van het gebouw zowel te versterken als te vernietigen. Het blad is een kruid waarvan Ricola's producten worden gemaakt. Het gebouw kan dus gezien worden als een grote advertentie voor Ricola

Bij deze manier van architectuur, wat ook te zien is in bijvoorbeeld de Universiteit Bbibliotheek van Utrecht ontworpen door Wiel Arets Architects en ook het Vertigo Gebouw van de Technische Universiteit Eindhoven door Diederendirrix, worden de gebouwen niet meer gezien als complexiteiten, maar als dingen. De ornamenten zijn beelden of tekens die geen representatie meer van de tijd en functie.

Fig 6

Fig 6. Universiteits bibliotheek Utrecht. Wiel Arets Architect. Deze afbeelding van wuivend riet op het glas en in het beton is een afbeelding van de fotograaf Kim Zwarts gemaakt in Zweden.

Fig 7

Fig 7. Vertigo gebouw. Het glas heeft een geëmailleerde afdruk van de steigers van Gaudi's Sagrada Familia, wat symbool staat voor het immer voltooide project van de architectuur.

Ornamenten in de architectuur nou wel of niet?

Er zijn veel verschillende meningen over het gebruik van ornamenten. De een vindt het een zinloze toegevoegde waarde terwijl de ander het juist een emotionele toevoeging ten goede van de architectuur vindt.

Mijn mening over het ornament is door het schrijven van dit essay wel steeds duidelijker geworden. Ik ben namelijk van mening dat een ornament zeker wel toegepast mag worden in de architectuur, zelfs als het alleen een decoratieve functie heeft. Het geeft namelijk een extra dimensie aan een gebouw. Namelijk een emotionele dimensie. Het is niet voor niets dat jaren 30 woningen met authentieke ornamenten zoals een rijk versierde schouw, lambrisering en rozetten, zeer gewild zijn. Het toont een zekere identiteit van het gebouw, waar mensen zich in kunnen herkennen.

Bronvermelding

- Adolph Loos: Ornament and Crime, Selected Essays (1998) Vertaald door Michael Mitchell. Riverside, California. Ariadne Press.
- Alan Powers: Importance of Ornament (2005) Gepubliceerd in The Spectator.
- Christoph Grafe, Mark Pimlott Mechthild Stuhlmacher: Oase 65 Ornament. Decorative traditions in Architecture (2004) NAI Publishers
- Godfried Semper: Über Baustile (1869)
- Jörg H. Gleiter: Ornament: The Battleground of Theory (2009)
- Louis Sullivan: Ornament in Architecture (1892) Gepubliceerd in The Engineering Magazine
- Matthew T. McNicholas: The relevance and transcendence of ornament: A new public. (2006)

Websites

- www.diederendirrix.nl/nl/projecten/vertigo/
Geraadpleegd op 20-11-2013
- <http://www.architectenweb.nl/aweb/archipedia/archipedia.asp?id=2345>
Geraadpleegd op 18-11-2013

Foto's en illustraties

Fig 1: Foto van een steun in Praag. Matthew T. McNicholas, The relevance and transcendence of ornament: a new public.

Fig 2: Sagrada familia. Antoni Gaudi. Van de website www.panoramio.com

Fig 3: Tekening 1, uit A System of Architectural Ornament. Louis Sullivan, 1922, 1923.

Fig 4: Goldmann & Salatch gebouw in Wenen. Adolph Loos. Van de website www.triptomatic.com

Fig 5: Ricola's verpakking en distributie kantoor in Mullhouse. Herzog & de Meuron. Van de website www.bruteforcecollaborative.com_thomas_ruff

Fig 6: Universiteits bibliotheek Utrecht. Wiel Arets. Van de website www.archdaily.com_jan_bitter

Fig 7: Vertigo gebouw. Diederendirrix. Van de website www.archiworld.com